

laatste fase van het werk, in juli en augustus '45, met twee tot drie uur onderbreking, zes-en-dertig uur achter elkaar. Ook hier waren de hulpmiddelen onvoldoende, maar er werd, althans door de Japanners (in tegenstelling tot de Koreanen), minder geranseld dan aan de Birma-spoorweg. In verschillende kampen langs het tracé (er waren er veertien) waren de krijgsgevangenen ondergebracht in primitieve barakken waarin zij op planken sliepen; al die barakken lekten en aan luizen en ratten was geen gebrek. De voeding was, gegeven het zware werk dat moest worden verricht, onvoldoende: veel rijst maar vooral ook veel vlees werd door de Japanse militairen, door de functionarissen van de Mandsjoekwose Spoorweg (die het werk superviseerden) en door de Koreaanse bewakers achtergehouden voor eigen gebruik of voor betaling in natura aan prostituties – de krijgsgevangenen kregen voedsel dat gemiddeld slechts een dagelijkse verbrandingswaarde had van 1 720 calorieën. Er werd dan ook driftig naar bijvoeding gezocht en daarin waren vooral de Ambonnezen en Menadonezen bedreven: 'geboren rimboe-mannen', aldus F. F. E. von Fuchs, een van de geredden van de '*Joenio Maroe*'.

'Zij waren als marechaussees op patrouille in Atjeh en elders in de archipel gewend geraakt aan het leven dat hun ook in de rimboe van Pakanbaroe wachtte. Bovendien hadden zij dit op hun blanke vrienden voor, dat zij zich op de *passars* en in de *kampongs* heimelijk tussen de Sumatranen bewegen konden, zonder dadelijk in het Koreaanse of het Japanse oog te vallen' –

zij werden spoedig 'de *richards* onder de gevangenen'¹ – en dus de enigen die met zekere regelmaat extra voedsel konden kopen. De prijzen in de zwarte handel waren hoog.

Bevoorrecht was ook hier 'de spijkerploeg'; bevoorrecht waren, als in alle kampen, waar en wanneer ook ter wereld, diegenen die met de bereiding van het voedsel te maken hadden, bevoorrecht was hier ook een aantal van de krijgsgevangenen die als eersten in Pakanbaroe I, het kamp bij de plaats Pakanbaroe, waren aangekomen. Dat kamp, aldus C. van Heekeren, 'lag in een moeras en aan een rivier' (de Siak),

'die af en toe buiten haar oevers trad en het kampterrein overstroomde. De barakken waren gebouwd op dijkjes die in het moeras waren opgeworpen en het terrein daartussen was beplant met groenten . . . Een betrekkelijk kleine groep in dit kamp had zich van het begin af weten te handhaven en vormde de aristocratie. Bij elk transport dat 'de baan op' werd gezonden, hadden zij meer van de schaarse

¹ F. F. E. von Fuchs: 'De torpedoramp van de '*Joenio Maroe*', p. 74.